
*І.Є. Левенець,
здобувач Національного інституту стратегічних досліджень*

ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК ЧИННИК ГЕОПОЛІТИЧНОГО УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Сьогодні Україна – на шляху перетворення на суб'єкт геополітики в умовах трансформації глобальної та регіональних систем міжнародних відносин, а також удосконалення внутрішньої політичної системи, демократизації суспільства, формування його політичної культури. При цьому надзвичайної актуальності набуває дослідження чинників геополітичного утвердження України, серед яких одним із найважливіших є політична модернізація українського суспільства, яка є визначальним фактором перетворення країни на суб'єкт геополітики, оскільки адаптує її політичну систему до сучасних світових процесів, викликів глобалізації. Ужиття належних заходів всебічної політичної модернізації України, основною суттю яких буде справжня демократизація суспільства, дасть можливість здійснювати широкі реформи в інших сферах, зокрема в економічній і культурній.

Істотний внесок у розвиток теорії модернізації, перетворення її на обґрунтування моделі глобального цивілізаційного процесу зробили Г.Алмонд і Д.Пауел, І.Валерстайн, С.Верба, С.Ейзенштадт, Л.Пай, С.Хантінгтон. Серед провідних вітчизняних фахівців над проблематикою політичної модернізації працюють В.Брустінов, В.Головко, В.Горбатенко, Н.Жабінець, Г.Зеленько, М.Михальченко, В.Холод. Однак українські науковці розглядають цю проблематику в загальнополітичному контексті, оминаючи її вплив на геополітичне самоутвердження України. На останньому зосередимо своє дослідження.

Політична модернізація означає перехід суспільства від політично простих до більш складних форм організації політичного життя, зростання її динамізму. Як зазначають автори вітчизняного “Політологічного енциклопедичного словника”, політична модернізація – це процес трансформації суспільства, супроводжуваний формуванням політичних інститутів, соціальною мобілізацією та розширенням політичної участі громадян, поширенням демократичних цінностей і норм, властивих розвинутим країнам, у країнах менш розвинутих [6, 364].

Американський політолог С.Хантінгтон вирізняє дев'ять головних характеристик модернізації на основі аналізу різних поглядів на модернізаційні процеси, за якими модернізація – це революційний процес, який: передбачає кардинальний характер соціальних змін, радикальну зміну всіх інститутів, систем, структур суспільства; є комплексним процесом – не зводиться до домінуючого аспекту, якоїсь сфери громадського життя, а охоплює все суспільство; є системним – зміна однієї системної одиниці (фактор, фрагмент, елемент системи) спричинює ланцюгову реакцію в зміні інших елементів системи, що, в свою чергу, спричиняє цілісний системний переворот; є глобальним процесом – виступивши спочатку як суто європейське явище, вона, модернізація, набрала глобального розмаху; процесом, що триває в часі (хоч вона революційна за масштабами змін, хоч темпи цих змін зростають, вона не може відбутися занадто швидко; зміниться кілька поколінь, поки модернізація здійсниться в справах і думках); є ступінчастим процесом – усі суспільства, модернізуючись, проходять однакові стадії, хоч і специфічно; питання полягає лише в тому, коли почалася модернізація і як вона відбувалася; є гомогенізуючим процесом – різні традиційні суспільства, модернізуючись, стають схожими у своїх основних структурах і функціях; є незворотним процесом – модернізація може відбуватися з відхиленнями, затримками, навіть з тимчасовими поверненнями назад, але, раз почавшись, вона завершується успіхом; є прогресивним процесом – шлях модернізації складний, часом болісний, завдає багато

страждань, але в кінцевому підсумку все відшкодовується вищим культурним і матеріальним добробутом людини [3, 59].

Політична модернізація, за функціональним підходом Г.Алмонда, вимагає постійного вдосконалювання функцій політичної системи для забезпечення стабільності й ефективності всього соціального організму.

Зміна системних якостей і функцій політичних інститутів охоплює три процеси: 1) структурну диференціацію інститутів політичної системи і спеціалізацію їхніх функцій; 2) зростання здатності політичної системи до інновацій, до мобілізації і виживання (Л.Пай); 3) тенденцію до рівноправності [4, 304]. Політична система має швидко реагувати на появу нових вимог. За Г.Алмондом і Д.Пауелом, модернізація має діставати своє відображення в наступних змінах сутності функціонування політичної системи, які полягають в тому, що в цій системі формується здатність до акумулювання претензій і вимог різних соціальних груп і, отже, – здатність до створення відповідних інститутів для регулювання соціальних процесів; з'являються конкуруючі політичні організації, які поширюють вплив на різні сфери, – політичні партії, які сприяють “легітимній” презентації настроїв усіх шарів суспільства; посилюється централізація урядових функцій; формується та швидко зростає раціональна політична бюрократія; відбуваються мобілізація соціальної периферії, активізація участі в політиці шляхом розширення виборчих прав і розвитку вільної преси, формування опозиційних партій і добровільних асоціацій [13, 94–95, 115]. Вітчизняний дослідник В.Холод розглядає політичну модернізацію як зростання спроможності політичної системи постійно та ефективно адаптуватися до нових взірців соціальних цілей і створювати нові інститути. Особливість останніх виявляється в тому, що вони забезпечують не тільки контроль над ресурсами, але й канали для дієвого діалогу між урядом і населенням [12, 33]. Для успіху політичної модернізації важливим є оформлення і повноцінна діяльність політичних сил різного політичного спрямування, які можуть репрезентувати прагнення і цілі суспільства, здійснювати свій вплив на нього.

У слабо організованому суспільстві України, яке не являє собою інтегрованої на основі спільних цінностей, інтересів і цілей спільноти, яка виконує важливі функції в громадському житті, а є здебільшого конгломератом “дезорієнтованих, неконсолідованих соціальних верств та груп, які погано усвідомлюють і виражають свої інтереси, не об'єднані в певну цілість, що здійснює міжгруповий узгоджений проект майбутнього” [3, 73], держава покликана відігравати роль інтегруючої, цементуючої сили. Але українська держава не виконує таких своїх функцій через відсутність потужних політичних сил із стратегічним баченням майбутнього держави і своєї ролі в ньому, несформованість зрілої політичної еліти, боротьби кланів, груп еліт, які намагаються встановити свої правила гри, а суспільство є таким інструментом, засобом досягнення цілей, яким можна маніпулювати [2, 17].

Модернізація означає системне оновлення суспільства: зростає ефективність влади на основі раціоналізації владних структур і форм їх взаємодії; здійснюються структурні зрушення в економіці, політиці, законодавчому полі, культурі, системах освіти, науки, виховання, гарантуються права і свободи особи, а це забезпечує активну участь громадян у громадському житті. В Україні таку системність модернізації не забезпечено, вона є фрагментарною.

Вочевидь, що на сьогоднішній день основним змістом політичної модернізації в Україні є демократизація суспільного і політичного життя. Основними напрямками демократизації політичної системи є: утвердження представницького характеру державної влади, що означає делегування громадянами своїх владних повноважень обраний ними особі чи політичному об'єднанню; легітимність влади, тобто її утвердження завдяки перемозі на періодичних виборах; чіткий та ефективний розподіл гілок влади, незалежність судової системи; плюралізм і конкурентність політичних сил у обстоюванні інтересів соціальних груп; дотримання і захист природних та громадянських прав людини

будь-якого соціального статусу через функціонування зрілого громадянського суспільства; наявність розвинутої політичної культури суспільства, яка передбачає певні знання й компетентність у сфері політики, емоційні орієнтації щодо політичної системи (“національна гордість”), оцінні орієнтації і політичну активність. Трансформація політичної системи має базуватись на демократичних принципах, на наявності чіткої системи стримувань і противаг, розподілу гілок влади, узгодженні таких складових, як форма правління, тип партійної системи, тип виборчої системи, місцеве самоврядування тощо.

Розглянемо головні пріоритети демократизації та можливі шляхи їх досягнення. Як зазначає відомий політолог Д.Растоу, “йдеться про те, що для зародження демократії потрібні певні елементи. З одного боку, має існувати чуття національної єдності. З другого – існувати непримиренний і серйозний конфлікт. А з третього – слід усвідомлено визнати демократичні правила гри. Нарешті, і політики, і електорат повинні призвичаїтись до цих правил” [8, 602].

Важливим кроком на шляху демократизації політичної системи України було запровадження так званої “конституційної” чи “політичної” реформи. Зміни до Конституції та низка відповідних законів спрямовані на: налагодження ефективної співпраці парламенту із урядом та посилення їхньої взаємної відповідальності, уможливлення контролю законодавчої влади над виконавчою; структурування парламенту; зміцнення партійної системи, укрупнення партій та їх посилення як середовища формування політичної еліти. Фактична трансформація форми правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську означає посилення ролі вищого законодавчого органу в країні та чітке оформлення його взаємовідносин з урядом. Однак на сьогоднішній день зрозуміло, що, незважаючи на “запуск” політичної реформи, в Україні поки що не спрацьовує визначений Конституцією механізм стримувань і противаг функціонування владних структур, які продовжують конкурувати, діють неефективно й втратили довіру більшості громадян. Боротьба особистих і корпоративних інтересів без огляду на національні або хоча б партійні інтереси і цілі призводять до постійної зміни конфігурації політичного поля як у парламенті, так і в країні в цілому, до дестабілізації політичної та соціальної обстановки. Відсутність чітких ідеологічних настанов та використання популізму як основного засобу політичної боротьби зумовлює перехід політичних сил зі стану провладних до опозиційних і навпаки. Наболілим для українського суспільства є питання подолання корупції в органах державної влади. Мабуть, для її ліквідації потрібно створити окремий орган і передбачити його незалежність від політичних сил, як це існує в інших країнах світу.

В Україні відбулася трансформація виборчої системи – від змішаної до пропорційної. Згідно із Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про вибори народних депутатів України”” від 7 липня 2005 р., “вибори депутатів здійснюються на засадах пропорційної системи з обранням депутатів у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі... за виборчими списками кандидатів у депутати... від політичних партій, виборчих блоків політичних партій” [1]. Така зміна виборчої системи має продемонструвати свої переваги вже після одних-двох виборів до центральних і місцевих органів влади, адже вона сприятиме структуруванню партійної системи в країні, укрупненню партій і зростанню їх відповідальності за свою діяльність, ідеологічному оформленню політичних сил, оскільки без цього їх функціонування буде недовговічним.

Водночас очевидним є те, що на сьогоднішній день проблемним питанням в Україні лишається посилення демократичності виборів. У цьому напрямі деякі дослідники вважають доцільним: відокремлення в часі виборів до Верховної Ради, регіональних і місцевих рад, Президента України, керівників органів місцевого самоврядування, проведення їх у ході окремих виборчих компаній; забезпечення вільних передвиборчих компаній, вільного доступу до ЗМІ (включаючи регламентацію розподілу ефірного часу та

газетної площі; встановлення обмежень щодо ведення агітації людьми певних професій із застосуванням службових можливостей); забезпечення вільного волевиявлення громадян, зокрема правового й територіального відокремлення виконавчих органів влади і правоохоронних органів від виборчих комісій і виборчих дільниць, заборону їх розміщення в закритих державних закладах, а також заборону голосування поза територією виборчих дільниць та дострокового голосування, створення єдиного реєстру виборців тощо; удосконалення судових механізмів захисту прав учасників виборчих компаній: установлення терміновості й регламентованості судових розглядів, правовизначеність підстав відміни результатів голосування, спеціалізацію суддів щодо справ виборчого права та ін.; удосконалення технології підрахунку голосів, зокрема обмеження термінів підрахунку, законодавче врегулювання його порядку; посилення кримінальної відповідальності суб'єктів організації виборів, державних службовців, правоохоронців, окремих громадян за вмисні дії, що призвели до викривлення результатів виборів, з прирівнянням їх до злочинів проти конституційного устрою держави [10, 12–13].

Важливим напрямом демократизації політичної системи є зміцнення партійної системи. Як зазначав політолог Д.Растоу, “головні учасники мають представляти міцно утверджені сили (звичайно соціальні класи), а питання, щодо яких точиться боротьба, повинні мати для них велике значення. Така боротьба починається, напевне, внаслідок формування нової еліти, яка спонукає пригноблену й перед тим позбавлену проводирів групу до цілеспрямованих зусиль. Проте конкретний соціальний склад протиборних сил – і проводирів, і послідовників, а також конкретний характер питань широко варіюватимуться від однієї країни до іншої, а в межах однієї країни – від одного періоду до іншого” [8, 596].

Політична сфера сучасної України налічує десятки суб'єктів політичного життя. Головною ознакою нинішньої української партійної системи є не чітка ідеологічна спрямованість, а стійке розмежування за лінією Схід–Захід, що часом набирає характеру жорсткої конфронтації. Це посилює роль суб'єктивного чинника у виробленні напрямів політичної діяльності та перетворює партії на знаряддя задоволення політичних амбіцій лише своїх лідерів, певних економічних кіл. Політичні партії сьогодні демонструють неготовність до постановки стратегічних суспільних завдань. Свідченням ставлення вітчизняних громадян до політичних партій є їхнє бажання брати участь у діяльності цих політичних сил. Так, за результатами соціологічних опитувань, наприкінці 1991 р. лише 5% населення України були членами політичних партій і громадсько-політичних рухів, 3% брали участь у мітингах, 2% відвідували партійні збори. Найбільшу популярність мали спортивні товариства, в яких брали участь 11% опитаних. При цьому 70% опитаних повідомили, що вони не входять до жодних громадських організацій. Впродовж наступних років рівень залученості населення в громадське життя ще зменшився, і в 2004 р. членами політичних партій і суспільно-політичних рухів були лише 2,5% опитаних, навіть членів спортивних товариств лишилося лише 2,1%, а 83,8% опитаних не входили до жодної громадсько-політичної організації [11, 123–124].

Ключовим напрямом модернізації партійної системи на нинішньому етапі є набуття партіями ідеологій, формування чітких програм дій. Цієї мети можна досягти шляхом злиття партій одного ідеологічного напрямку через подолання лідерських амбіцій частини політиків, дрібних розбіжностей тактичного плану.

У своєму зверненні до парламенту з підсумками 2005 р. Президент України запропонував з метою посилення партійної системи підвищити демократичність та прозорість внутрішньопартійного життя; на демократичній та конкурентній основі розвивати кадровий потенціал партій; утвердити програмний принцип у діяльності партійних фракцій у парламенті й органах місцевого самоврядування; забезпечити реальну участь партій у суспільному житті на регіональному і місцевому рівнях; підтримувати тісний зв'язок партій зі своїми виборцями, представляти і захищати їхні

інтереси [7, 64]. У реальному житті ці заклики не мають втілення й донині. Це стосується й партій, які в своїй діяльності орієнтуються на Президента.

Одним із ключових напрямів демократизації політичної системи є формування і зміцнення опозиції. На сьогодні завданням України є вибудувати цивілізовану опозицію, яку, на слушну думку Ф.Рудича, характеризує ситуація, коли суперечності між більшістю і меншістю не ставлять під загрозу основи конституційної і правової системи. У класичному розумінні цивілізованою опозиція вважається тоді, коли законність і справедливість правил гри визнає не тільки партія, що перемогла, а й партія переможена, хоча саме їй це дається нелегко. Переможена партія виходить із того, що в ході суперництва зіткнулись не сили добра і зла, а лише певні інтереси, кожен із яких законний, і що благополуччя однієї із сторін не досягається через кривдження іншої [9, 37]. Одним із способів створення цивілізованої опозиції є прийняття закону про опозицію. Відповідний законопроект, проголосований Верховною Радою в першому читанні в 2007 р., є важливим кроком до законодавчого закріплення статусу опозиції, хоча й містить низку положень, які підлягають справедливій критиці політологів.

Очевидно, що раціональні і позитивні зміни політичної системи України, закладені конституційною реформою, дадуть очікувані плоди за умови появи якісно нової політичної еліти, яка сповідуватиме демократичні цінності, характерні для європейської спільноти, і головною рисою якої буде професіоналізм; яка матиме стратегічне мислення і чітку довгострокову програму розвитку й модернізації держави; буде відокремленою від бізнесу і залежною лише від тієї політичної сили, яку уособлює.

Модернізувати політичну систему України не можливо без об'єднання суспільства навколо спільних цінностей, спільної стратегічної мети. Модель демократизації, яка ґрунтується на досягненні суспільного консенсусу, запропонував у своїх працях Т.Парсонс. Він вважав, що влада, основана на примусі, не є основним фактором збереження порядку в соціумі, ефективнішим є встановлення ціннісної парадигми, якої дотримується більшість громадян. Така парадигма може бути встановлена на основі узгодження базових інтересів і потреб членів суспільства. Вирішальним фактором наведення порядку, за Т.Парсонсом, є самообмеження людей, добровільне визнання ними загальноприйнятної моделі поведінки та культурно-ціннісної системи [5, 85]. Отже, демократія має сприйматись більшістю громадян як цінність.

Відкритим для України лишається надзвичайно важливе питання про адміністративно-територіальну реформу, яка в контексті політичної модернізації поліпшує взаємозв'язки у форматі "центр – регіони", посилює інтеграцію регіонів у загальнонаціональний політичний, економічний і культурний простір. Проблемним моментом є відсутність загальнодержавного центрального органу виконавчої влади з достатніми повноваженнями для проведення регіональної політики. Відсутність активної, виваженої державної регіональної політики за роки незалежності призвела до посилення відцентрових та дезінтеграційних тенденцій на регіональному рівні, економічної дезінтегрованості та до асиметричного характеру економічного розвитку регіонів, послаблення міжрегіональних економічних зв'язків, диференціації регіонів за рівнем конкурентоспроможності та якістю життя людей.

Процес політичної модернізації не можливий без зростання рівня політичної культури населення України, яка має сприяти досягненню високого ступеня політичної освіченості населення, а це дасть людям змогу робити свідомий вибір. Однією зі складових політичної модернізації і водночас передумовою розвитку політичної культури є культурна секуляризація, яка полягає в раціоналізації політичного мислення і політичної діяльності індивіда, переході його від ірраціональних факторів політичної поведінки до переважно раціональних настанов у формуванні політичних позицій. На сьогоднішній день в Україні поки що не спостерігається культурної секуляризації, країна зазнає своєрідного синдрому політичної перевтоми, тому частина населення демонструє апатію до політичних процесів, а в іншій частині назріває соціальний вибух. Причому ці явища

зумовлені емоційними настановами, а не раціональним мисленням чи процесом аналізу. Як показують соціологічні дослідження, за роки незалежності рівень довіри населення України до органів влади, політичних сил та їхніх лідерів істотно не змінився [11, 120–122]. Важливим показником рівня політичної культури суспільства і ключовою проблемою розвитку громадянського суспільства є впевненість населення у власній можливості впливати на політичні процеси. За соціологічними даними Інституту соціології НАН України, 2005 р. тільки 9,5% громадян ствердно відповіли, що можуть протистояти рішенням центральної влади, які утискають їхні законні права та інтереси, і 17,2% – протистояти рішенням місцевої влади [7, 31–32].

Історичний досвід розвитку провідних країн засвідчує, що політична система може бути модернізована через формування зрілого громадянського суспільства, зниження ступеня відчуження між владою і суспільством. Активне й незалежне громадянське суспільство – важливий чинник на всіх стадіях процесу демократизації; лише зріле громадянське суспільство здатне контролювати дії влади та ефективно обстоювати права громадян. Ключовими напрямками на шляху формування такого суспільства в Україні має бути: за допомогою освіти, засобів масової інформації сприяти засвоєнню кожним громадянином положень законодавства щодо своїх основних прав і обов'язків; підвищувати рівень і розширювати сферу викладання політичної науки у вищих і середніх закладах освіти; залучення представників громадських організацій до співпраці з владою у форматі проведення громадських слухань, що сприятиме підзвітності діяльності виконавчих структур громаді. При центральних і місцевих органах виконавчої влади могли б бути створені реально діючі громадські ради (колегій), що виконуватимуть функцію дорадчих органів; треба започаткувати практику експертизи, в тому числі й громадськими організаціями, проектів нормативних актів на предмет їх потенційного впливу на розвиток громадянського суспільства. Це стимулюватиме громадські організації до участі в процедурах підготовки та прийняття державних рішень і перетворення громади на впливового суб'єкта політичного процесу; місцеві адміністрації та соціальні установи повинні активно сприяти добровільним організаціям, групам соціальної дії та самопомоги, а не ставитись до них вороже. Конче потрібна широка участь неурядових громадських організацій у спільному визначенні стратегії місцевого розвитку, зокрема – регіональних планів розвитку; становлення сучасної недержавної соціальної інфраструктури як необхідного елементу життєдіяльності громадянського суспільства має стимулюватися, зокрема, й засобами податкової політики. Це допоможе оптимізувати процес надання населенню соціальних послуг і поглибити соціальний зміст державної політики. Розподіл коштів благодійницьких фондів має бути публічним і прозорим, здійснюватися тематично (у формі грантів) і на тендерній основі, підлягати перевірці податковими державними органами. Потрібно розвивати горизонтальні зв'язки між громадськими організаціями, а також підвищувати рівень їх координації, посилювати їхню відкритість [10, 21].

Досягнення чіткого розподілу компетенції та функцій між гілками влади, реальне унезалежнення судової влади в Україні, зміцнення партійної системи і захист прав опозиції, досягнення конкурентності політичних сил у обстоюванні інтересів соціальних груп, дотримання і захист природних та громадянських прав людини через функціонування зрілого, діючого громадянського суспільства, дальший розвиток політичної культури суспільства сприятиме політичній модернізації українського суспільства на рівні провідних країн світу, перетворенню України на потужного геополітичного гравця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про вибори народних депутатів України”” від 07.07.2005.

2. *Михальченко М.* Від моноідеологічної партократичної держави до багатопартійного, плюроідеологічного суспільства // Актуальні проблеми внутрішньої політики. Випуск 1. – 2004.
3. *Михальченко М.І.* Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич, 2004.
4. *Мухаєв Р.Т.* Политология. – М., 1998.
5. *Новакова О.* Авторитарна і демократична моделі політичної модернізації // Політичний менеджмент. – Спеціальний випуск. – 2006.
6. Політологічний енциклопедичний словник. – К., 2004.
7. Послання Президента України до Верховної Ради України Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році. – К., 2005.
8. *Растоу Д.* Переходи до демократії: спроба створення динамічної моделі // Демократія. – К., 2005.
9. *Рудич Ф.* Демократія і громадянське суспільство в Україні: сприяння і перешкоди для розвитку // Актуальні проблеми внутрішньої політики. Випуск 1. – 2004.
10. Стратегічна програма трансформації та розвитку України. – К., 2004.
11. *Хилько М.М.* Політична культура населення України: аналіз розвитку громадянських якостей // Політичний менеджмент. – №1(22). – 2007.
12. *Холод В.* Політична модернізація: згусток протиріч // Політичний менеджмент. – №5(20). – 2006.
13. *Almond G.A., Powell J.B.Gr.* Comparative politics: a developmental approach. – Boston, 1966.